

ЗМІСТ, ЗНАЧЕННЯ ТА СПІВВІДНОШЕННЯ ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНИХ І СПЕЦІАЛЬНО-КРИМІНОЛОГІЧНИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ Й ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ В КРАЇНАХ ЄС

БІЛОКОНЬ М. А. - здобувачка кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», м. Харків

УДК 343.915

Стаття посвячена аналізу и обобщению факторов, порождающих и обуславливающих современную преступность несовершеннолетних в странах-членах Европейского Союза.

В українській кримінології під загальносоціальним запобіганням злочинності розуміють комплекс різноманітних за характером і спрямованістю соціально-економічних, культурно-виховних, морально-психологічних, пропагандистських, організаційно-управлінських та інших заходів, що реалізуються органами державної влади й місцевого самоврядування, громадськими організаціями і навіть окремими громадянами з метою удосконалення різних сфер суспільного життя. Звідси мета у виді протидії окремим видам злочинності не є основною для цього рівня запобігання злочинності, а виступає його додатковим (факультативним) завданням.

Аналогом загальносоціальному запобіганню злочинності неповнолітніх у розумінні європейської кримінологічної теорії і практики є так зване первинне запобігання. У загальних міжнародно-правових документах, до яких належать конгреси ООН із запобігання злочинності і поведженню з правопорушниками, первинне запобігання називається міжсекторальним плануванням. Із цього приводу у робочому документі «Тенденції в області злочинності і стратегії з її запобігання» Шостого конгресу ООН відзначається, що однією із невдач спроби запобігання злочинності є загальний підхід,

відповідно до якого різні злочини входять до компетенції лише сектору кримінального правосуддя, і тому проблема злочинності має вирішуватись виключно зазначеним сектором. Однак успіхи у справі запобігання злочинності та її окремим видам були б набагато більшими за умови долучення до цього процесу інших сфер, на кшталт секторів охорони здоров'я, освіти, соціального забезпечення тощо [1].

До спеціальних нормативно-правових актів міжнародної, у тому числі європейської, спільноти щодо розробки і, по суті, подальшого удосконалення практики запобігання підлітковій злочинності, відносяться так звані Ер-Ріядські принципи, прийняті на Восьмому конгресі ООН із запобігання злочинності і поведженню із правопорушниками у 1990 р. Цей документ містить багато фундаментальних положень теорії та відбиває конкретні дії різних суб'єктів із загальносоціального запобігання злочинності неповнолітніх. У розділі «Процеси підготовки до життя у суспільстві» підкреслено, що країнам необхідно приділяти більше уваги політиці із запобігання, яка б сприяла успішній підготовці до життя у суспільстві та інтеграції дітей і молодих людей, особливо через сім'ю, громаду, однолітків, школу, професійно-технічну підготовку, трудову діяльність, а також через добровільні організації. Таким чином, тут перелічено більшість сфер соціалізації підлітків, що сприяють (детермінують) або можуть сприяти протиправній поведінці неповнолітніх осіб.

Особливу увагу Керівні принципи ООН щодо загальносоціального запобігання злочинності неповнолітніх приділяють засобам масової інформації. На цей суб'єкт покладаються обов'язки щодо висвітлення позитивної ролі, яку молоді люди відіграють у суспільстві. Крім цього, ЗМІ мають інформувати підлітків про можливості задоволення свого дозвілля у законний спосіб. Також телебачення має усвідомлювати велику відповідальність за демонстрацію сцен насильства, порнографії, агітація до нездорового способу життя тощо [2].

Доповнити сучасну законодавчу регламентацію загального запобігання злочинності неповнолітніх у країнах ЄС можна положеннями Резолюції Європарламенту «Про злочинність неповнолітніх, роль жінок, родини та суспільства». В ній зазначається, що протидія підлітковій злочинності має відбуватись шляхом профілактики, соціальної інтеграції молодих людей, а також законодавчим заходам управління. Як бачимо, усі ці напрями державної політики цілком охоплюються загальносоціальним запобіганням. В цій Резолюції далі надано класифікацію напрямів протидії делінквентності неповнолітніх із деяким їх зміщенням, враховуючи вид злочинності, про який йдеться: первинна профілактика (стосується усіх громадян), вторинна профілактика (спрямована на потенційних неповнолітніх правопорушників), третинна профілактика (стосується підлітків-рецидивістів) [3]. Такий поділ запобіжних заходів у цілому кореспондується із вже вказаними загальними міжнародно-правовими документами у цій сфері.

Європейська практика запобігання злочинності неповнолітніх, навіть якщо вона має риси загального запобігання, не завжди вписується у його межі. Частіше за все певні напрями, зокрема, й загальносоціального характеру протидії підлітковій делінквентності, називають стратегіями. Серед таких можна окремити стратегію профілактики, що за своїм змістом повністю відповідає вже переліченим заходам первинного (загального) запобігання [4, с.126]. Нормативно ці стратегії оформились у 80-х роках ХХ ст. і були відбиті у матеріалах Сьомого конгре-

су ООН із запобігання злочинності й поведженню з правопорушниками (Мілан, 1985 р.). Їх особливістю є те, що вони закріплюють так звані непрямі (загальносоціальні) стратегії протидії злочинності (включно й злочинності неповнолітніх). Наприклад, у документі «Нові форми злочинності і запобігання злочинності у контексті розвитку: майбутні завдання» зазначається, що непрямими, тобто що безпосередньо не спрямовані на протидію злочинності, стратегіями є: підвищення рівня життя; надання належної освіти; створення умов для конструктивного проведення дозвілля; гарантування можливостей для найма на роботу; розвиток громад; допомога у сфері соціального забезпечення та фінансова підтримка.

На прикладі Швейцарії продемонструємо вдалий синтез реалізації різними соціальними інститутами (сім'я, школа, громада та ін.) їх антикриміногенної і профілактичної функції. Швейцарія стала своєрідним островцем безпеки у бурхливому морі стрімко зростаючої європейської підліткової злочинності. Дослідження західних кримінологів довели, що причинами, які перешкоджають зростанню злочинності неповнолітніх у цій країні, є: повільні процеси урбанізації (у Швейцарії немає міст із мільйонним населенням); низька мобільність населення, домінування корінних жителів (тих, у кого кілька поколінь прожили в одному місці) із сталими традиціями поведінки й соціального контролю; в цій країні має місце високий рівень правосвідомості; поліція є децентралізованою й зорієнтована на інтереси громадян; суди обирають підліткам переважно альтернативні до позбавлення волі види покарань; заміжні жінки найменше в Європі зайняті професійною діяльністю, що дозволяє приділяти достатню увагу дітям; шкільне виховання виключає всюдозволеність, містить багато заборон; у країні дуже низький рівень безробіття серед молоді; сімейне виховання має яскраво виражений патріархальний характер [5, с.123-126]. Отже, у сучасних умовах у країнах ЄС при запобіганні підлітковій делінквентності центральне місце відводиться її загальносоціальному рівню [6, с.54-58], що спирається на розробку спеціальних програм запобігання злочинності,

які у свою чергу здійснюються на підставі результатів проведених наукових (соціологічних, кримінологічних) досліджень.

Згідно із положеннями теорії запобігання злочинності, наступним її рівнем є спеціально-кримінологічний. У вітчизняній науці під ним розуміють розробку і реалізацію методів та заходів руйнівного впливу на явища й процеси, які зумовлюють або можуть зумовлювати активізацію криміногенного потенціалу суспільства у виді злочинних проявів, а також недопущення їх здійснення на різних стадіях злочинної поведінки, тобто на стадіях формування кримінальної мотивації, виникнення умислу на вчинення злочину, готування до злочину та замаху на злочин [7, с.21]. Теоретичні напрацювання західних кримінологів дали можливість для нормативної регламентації загальних підходів до спеціально-кримінологічного запобігання злочинності. Це, звичайно, стосується і протидії підлітковій делінквентності, що базується на реалізації так званих прямих стратегій, що закріплені у Сьомому конгресі ООН із запобігання злочинності й поведженню з правопорушниками [8]. До них відносяться:

1) втручання у кризові ситуації. Це комплекс різних за характером й суб'єктами видів діяльності, що варіюється від простої поради за телефоном до надання житла чи медичного обслуговування, деінтоксифікації у випадку передозування наркотиками та звичайного фізіотерапевтичного лікування. Цій стратегії приділяється особлива увага через її кримінологічну значущість та широкий спектр реальної допомоги неповнолітнім, які її потребують.

2) Зменшення можливостей для вчинення злочинів. У більшості європейських країн зміст цієї стратегії синонімічний поняттю «топографія злочинності», тобто це заходи щодо своєчасного припинення злочинів, необхідного врахування цих чинників при проектуванні архітектурного каркаса будівель і забудови мікрорайонів. Проте вказаний запобіжний напрям роботи може включати також: організацію достатнього освітлення вулиць, де у вечірні години підлітки та молодь вчиняють корисливі й корисливі насильницькі злочини; загороджен-

ня територій промислових підприємств; використання систем контролю за входом до важливих організацій та установ; маркування товарів тощо. Наприклад, в деяких графствах Великої Британії у поліцейських підрозділах існує посада офіцера зв'язку поліції із питань архітектури. Він займається моніторингом особливостей архітектури підзвітної адміністративної одиниці, встановлює недоліки та рекомендує місцевій владі виділити матеріальні ресурси для усунення криміногенних чинників у цій сфері (заміна непрацюючих лампочок у підземних переходах, де неповнолітніми увечері вчиняється багато корисливих та насильницьких злочинів; покриття стін будівель спеціальними фарбами, що унеможливають нанесення на них «графіті» тощо) [9, с.11-16].

3) Патрулювання. Ця стратегія передбачає як патрулювання спеціальними підрозділами поліції з метою мінімізації різних протиправних посягань на життя, здоров'я та майно з боку неповнолітніх, так і здійснення цієї роботи, але за участю громадян, які не відносяться до системи органів кримінальної юстиції. У матеріалах зазначеного Конгресу підкреслюється, що «зайва механізація» поліцейського патрулювання (здійснення огляду певної території на наявність незаконних дій з боку підлітків за допомогою службового авто- та мототранспорту) може завдати негативних наслідків для збереження традиційно позитивних в Європі стосунків поліції та місцевої громади.

4) Пропагандистські кампанії. Ця діяльність здійснюється за участю таких суб'єктів запобіжної діяльності, як школи, релігійні організації. Особлива роль із реалізації цієї стратегії належить ЗМІ. У деяких західних країнах страхові компанії навіть надають знижки на свої послуги для тих громадян, які беруть активну участь у справі запобігання злочинності. Часто у школах проводять змагання та різноманітні вікторини серед учнів на тематику запобігання злочинності.

Окремо хотілося б зупинитись на сучасних інформаційно-пропагандистських заходах, що здійснюються в межах так званого приватноправового запобігання, у тому числі злочинності з боку підлітків та молодих людей, на прикладі Німеччини та Ав-

стрії. Відмінностями цього напрямку протидії злочинності є, по-перше, те, що він має не публічно-правовий, а приватноправовий характер, по-друге, реалізується не представниками громадськості, як вказувалось вище, а саме поліцією. Перелічимо основні стратегії цих засобів, що спрямовані на запобігання злочинності неповнолітніх: а) інформування населення про форми проявів підліткової делінквентності та можливості щодо її протидії; б) проведення безкоштовних консультацій на предмет роз'яснення громадянам способів захисту свого майна при вчиненні різних корисливих та корисливих насильницьких злочинів; в) надання рекомендацій про можливості уникнення від проявів домашнього насильства, зокрема за участю неповнолітніх осіб (наприклад, «Настанови Гессенської поліції щодо запобігання домашньому насильству»; «Пам'ятки Берлінського центру втручання при домашньому насильстві»); г) роз'яснення громадянам про види виробів, за допомогою яких можна забезпечити своє життя, здоров'я та майно від різних кримінальних посягань молоді (аналог профілактики захисту у розумінні спеціально-кримінологічного запобігання) [10].

5. Залучення громадськості до профілактики підліткової злочинності. Можливості цієї стратегії є достатньо широкими й актуальними. У західних країнах істотне місце у справі запобігання злочинності приділяється громаді та церкві, що покликані підвищувати солідарність суспільства в підтриманні громадського порядку і непорушності загальнолюдських цінностей. Наприклад, у Лондоні заснований консультативний комітет із зв'язків поліції та місцевих громад, завдяки діяльності якого набула поширення в місті, а потім і по всій Великій Британії система сусідського патрулювання під назвою «Під доглядом сусідів». Ця система полягала в тому, що декілька сімей, які беруть у ній участь, домовляються вести спостереження за будинками сусідів і в разі небезпеки повідомляти про неї. Результати такої діяльності поліції і громадськості в цілому оцінюється фахівцями дуже високо, оскільки там, де вона застосовувалася, відзначено зниження квартирних крадіжок зі зломом, у тому чис-

лі за участю неповнолітніх, на 20-50 %. Але найціннішим результатом цих програм є зменшення страху громадян перед злочинністю [11, с.116,117].

У західних країнах загальновізнано, що без участі громадськості проблему протидії злочинності, особливо злочинності неповнолітніх та молоді, вирішити неможливо. Наприклад, у США в середині 70-х рр. ХХ ст., а згодом у європейських країнах виникли численні асоціації надання допомоги ув'язненим у місцях позбавлення волі, а також цивільні комісії із запобігання злочинності. Громадяни брали активну участь у роботі служб пробацій, що змусило уряд цієї країни законодавчо закріпити добровільне співробітництво громадян у системі пробацій і надавати їм матеріальну допомогу. Фактично кожний штатний співробітник цієї служби приймає під своє керівництво певне число добровільних непрофесійних помічників, кожному з яких доручається ведення однієї чи декількох справ «піднаглядних». Практика засвідчила ефективність громадської допомоги професіоналам. Громадяни беруть участь у роботі служб пробацій, що існують при судах, а також у реалізації різних локальних програм: з організації дозвілля неповнолітніх, контролю за відвідуваністю підлітками шкіл тощо [12, с.129,130].

Більше того, у спеціальних європейських нормативно-правових актах, як-то Рекомендації № Rec (2003) 21 Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам від 24.09.2003 р. «Про співробітництво в області запобігання злочинам», з приводу участі громадськості у запобіганні злочинності, у тому числі з боку підлітків, зазначено, що: необхідно заохочувати мотивацію, навчання та підготовку приватних структур, добровольців та звичайних громадян у справі протидії злочинності; слід розширяти мережу установ та збільшувати кількість осіб, зацікавлених у запобіганні злочинності; важливо враховувати різноманіття значень слова «суспільство» і способів його зв'язку зі злочинами та їх запобіганням тощо [13, с.17-23].

6. Відвідування установ виконання покарань. Цей захід у низці європейських країн проводиться не з метою залякування від-

відувачів тюрем, а скоріш задля досягнення стримуючої дії на засуджених. Хоча, як зазначають деякі дослідники, ця стратегія має суперечливий характер та може сприйматись як з боку відвідувачів таких установ, так із боку засуджених, неоднозначно. Тому застосування цього запобіжного напрямку на практиці є обмеженим.

Аналіз й узагальнення сучасної європейської теорії та практики здійснення загальносоціальних і спеціально-кримінологічних заходів протидії злочинності неповнолітніх дає підстави для їх порівняння. Можна констатувати, що, з одного боку, ці запобіжні напрями є дуже відмінними, оскільки загальне запобігання має опосередковане відношення до протидії підлітковій злочинності, а спеціальне – безпосередньо спрямоване на усунення, а частіше ослаблення впливу різних криміногенних чинників. З другого, – ці два рівні мають загальну мету у виді запобігання конкретному виду злочинності, причому успіх досягнення цієї мети та ефективність виконання різних запобіжних стратегій можливий лише за умови поєднання заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання, що мають взаємозалежний та взаємообумовлюючий характер.

Література

1. A/CONF.87/4 // Робочий документ «Тенденції в області злочинності і стратегії з її запобігання» Шостого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Каракас, 25 серп.–5 вер. 1980 р.).
2. A/CONF.144/28/Rev.1 // Доповідь Восьмого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Гавана, 27 серп. – 7 вер. 1990 р.).
3. European Parliament Resolution on juvenile delinquency, the role of women, the family and society (21 June 2007, A6-0212/2007 / P6_TA-PROV(2007)0283) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.europarl.europa.eu/oeil/porups/fichprocedure.do?id=543063> – Заголовок з екрана.
4. Проблеми протидії злочинності : підруч. / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков,

SUMMARY

The article is devoted an analysis and generalization of factors, which generates and stipulates modern criminality minor in the countries-members of European Union.

В. В. Куц та ін. ; за ред. О. Г. Кальмана. – Х. : Новасофт, 2010. – С. 126.

5. Дідківська Г. Кримінологічні теорії зарубіжних країн у боротьбі із злочинністю неповнолітніх // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 8. – С. 123–126.

6. Денисов С. Ф. Проблеми запобігання молодіжній злочинності в державах Європейського Союзу // Держава та регіони. Серія: Право. – 2010. – № 3. – С. 54–58.

7. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 21.

8. A/CONF.121/18 // Робочий документ «Нові форми злочинності і запобігання злочинності у контексті розвитку: майбутні завдання» Сьомого конгресу ООН із запобігання злочинності й поводженню з правопорушниками (Мілан, 26 серп. – 6 вер. 1985 р.).

9. Практический опыт сотрудничества полиции и местных органов власти // Борьба с преступностью за рубежом. – 1998. – № 5. – С. 11–16.

10. Мошак Г. Г. Германская модель частноправовой профилактики : монографія. – Одесса: Астропринт, 2005. – 216 с.; Мошак Г. Г. Використання засобів приватного права у запобіганні злочинності. – Х. : Кроссруд, 2010. – 196 с.

11. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика) : навч. посіб. / В. В. Голіна. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2011. – С. 116, 117.

12. Проблеми протидії злочинності : підруч. / О. Г. Кальман, І. М. Козьяков, В. В. Куц та ін.; за ред. О.Г. Кальмана. – Х. : Новасофт, 2010. – С. 129, 130.

13. Рекомендації № Res (2003) 21 Комітету Міністрів Ради Європи країнам-членам від 24.09.2003 р. «Про співробітництво в області запобігання злочинам» // Відновне правосуддя в Україні. – 2007. – № 3. – С. 17–23.